

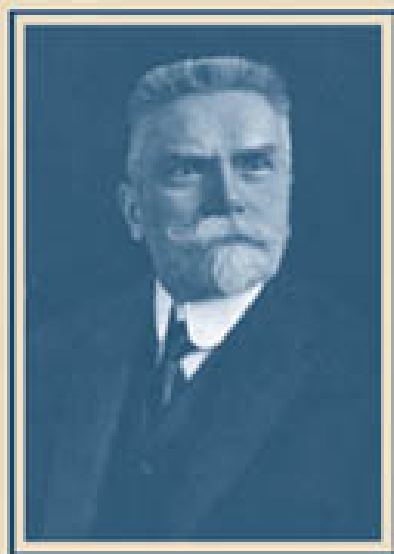
VELKÉ POSTAVY ČESKÝCH DĚJIN

MARTINA
LUSTIGOVÁ

KAREL KRAMÁŘ

První československý
premiér

Karel Kramář

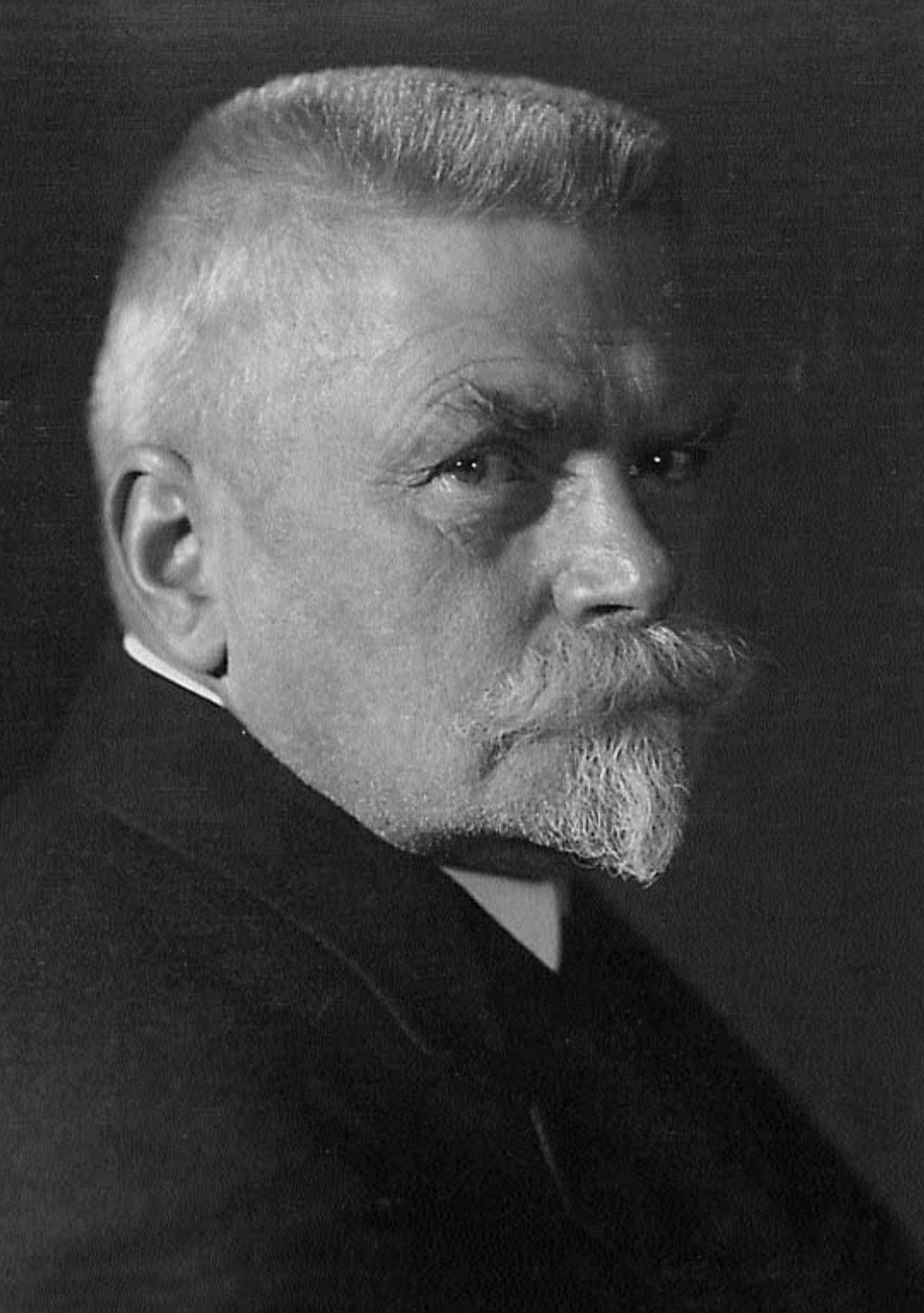

VYŠEHRAĐ

VELKÉ
POSTAVY
ČESKÝCH
DĚJIN

MARTINA
LUSTIGOVÁ

KAREL KRAMÁŘ
První československý
premiér

Karel Kramář

VYŠEHRAĐ

Vyobrazení na s. 4:
Karel Kramář
Fotografie Františka Drtikola, 1923
(Archiv Národního muzea)

Copyright © PhDr. Martina Lustigová, 2007
Typography © Michaela Blažejová, 2007

ISBN 978-80-7021-898-3

Rodičům

Ke Karlu Kramářovi mě před lety přivedl PhDr. František Svátek, který mě inspiroval ke zpracování Kramářových parlamentních projevů. Jemu patří dík za to, že jsem se „kramářovskému“ tématu vůbec začala věnovat. Po celou dobu mi byl trpělivým rádcem doc. Vratislav Doubek, který vedl mou diplomovou i disertační práci a kterému děkuji za cenné podněty a postřehy.

Velké poděkování náleží i mým rodičům, Blaženě a Vlastimilu Lustigovým, kterým chci tuto knihu věnovat.

Úvod

Karel Kramář byl mužem několika epoch – do politiky vstoupil za Rakouska-Uherska, v době, kdy se zájmové politické strany teprve chystaly ke svému razantnímu nástupu. Začátek světové války prožil v domácím odboji, za což byl rakouskými úřady uvězněn. Toto vězení ho pak vyneslo do pozice „vůdce národa“, který je opěvován českým lidem. Logickým vyústěním tohoto vývoje posléze bylo získání postu předsedy vlády. Karel Kramář působil v politice téměř půl století. A byla to doba pro českou politiku hodně bouřlivá. Zažil proměnu všennárodní politiky v politiku zájmových stran a ústup honoračních stran ve prospěch stran masových. Byl politikem, který dlouhá léta neřekl nic proti existenci habsburské monarchie, a přesto se pak postavil do čela odboje proti ní. Na druhou stranu byl kritikem politiky habsburské říše, stejně jako kritikem politiky první republiky.

Proč si dnes, sedmdesát let po jeho smrti, Karla Kramáře připomínat? Na prvním místě se nabízí odpověď, že byl prvním československým premiérem – už tato funkce je natolik významná, že bychom o této postavě měli vědět víc. Zapomenuto by nemělo být ani jeho politické myšlení, ať už hovoříme o jeho ruských a slovanských snech a plánech nebo o racionální kritice politického systému. Za zmínku stojí i Kramářova role v první světové válce. Přestože je zajímavým politikem, jehož názory i činy stojí za hlubší studium, byl v české historické i politologické literatuře dosud opomíjen. Snad i proto se u české veřejnosti dodnes tradují „kramářovské“ mýty – například o tom, že si vzal za manželku ruskou kněžnu, která navíc byla o několik let starší než on sám, nebo mnohem závažnější o tom, že byl fašistou. S Kramářem je spojena také celá řada zjednodušujících soudů a hodnocení, za všechny jmenujme alespoň jeho zařazení do kategorie „továrník – a tudíž kapitalista“. Nejen zmiňované

mýty a naznačená kliše budeme pomalu rozplétat, aby se nám před očima rozvinul příběh neprávem pozapomenutého českého politika, jehož jméno u mnohých žije jen v souvislosti s jeho noblesní vilou, která se tyčí naproti Pražskému hradu.

V knize je kladen důraz primárně na politické kroky a politické myšlení Karla Kramáře. Budeme hledat odpovědi na otázky, jaký byl Kramář politik, co z jeho myšlení je dodnes živé a na co naopak nelze navázat. Vedle politického života se dotkneme i Kramářova soukromí, které ostatně v mnohém neodmyslitelně souviselo s politikou. Kramářovu politickou kariéru sledujeme chronologicky s přihlédnutím k některým hlavním tématům jeho politického myšlení. Karla Kramáře primárně zajímala zahraniční politika, dával jí přednost před politikou domácí i před stranickými problémy, proto z textu vystupují tématické kapitoly o Kramářově vztahu k Rusku a Slovanstvu nebo o vztahu k Němcům a jiným národům. Mimo naši pozornost ale nezůstává ani domácí a stranická politika.

Mládí a studentská léta

Karel Kramář se narodil 27. prosince 1860 ve Vysokém nad Jizerou v rodině Petra a Marie Kramářových. V dobách Kramářova dětství bývaly ve Vysokém velmi kruté zimy, sníh většinou napadl už v listopadu, vytvořil mohutné závěje a na okolních horách zpravidla ležel až dlouho do jara. Místní dodnes mluví o tom, že ve Vysokém je půl roku zima a půl roku „zejma“ (chladné léto). Léto ve Vysokém zase bývalo poměrně krátké, plné bouří a srážek. Západní vítr, který ve Vysokém prý vane čtyři pětiny dní v roce, dal tomuto území název Větrov.¹ Takové počasí ale Karlu Kramářovi nevadilo. Pokud si před ním někdo posteskl, že prší, je bouřka a vůbec nevlidno, oponoval: „*Vidíte, takové Krkonoše mám rád! Nikoli ty klidné, jasné hory, nýbrž bouřlivé, neklidné, jaké jsou skutečně.*“² Kramář svůj rodný kraj miloval a často se do něj vracel. Ostatně na sklonku života si v rodném Vysokém postavil honosné letní sídlo. Miloval hory a rád podnikal dlouhé procházky nedotčenou přírodou.

Život ve Vysokém se v mnohém lišil od života v Praze, Brně nebo Vidni. Všechno bylo, jak Kramář po letech vzpomínal, prostší, bez „sladkých formalit“, které se nehodily do drsného horského prostředí. Lidé v Podkrkonoší zato prý byli mnohem upřímnější a otevřenější.³ Prostor, v němž se malý Karel učil prvním krůčkům, ho později v mnohém formovalo. Vysocí byli zvyklí žít družným životem, docházeli do nejrůznějších ochotnických spolků. Připomeňme, že divadelní spolek ve Vysokém hrál od roku 1786, v roce 1861 pak byl založen zpěvácký spolek Krakonoš.⁴ Na ochotnických spolcích se Karlu Kramářovi líbilo to, že se v nich nedbalo na to, kdo je dělník a kdo továrník. V tom viděl „*krásný, opravdu český, srdečný demokratismus*“.⁵ Na Semilsku se narodila celá řada osobností. Vedle Karla Kramáře můžeme připomenout spisovatele Antala Staška

a Ivana Olbrachta, novináře Josefa Fejfaru nebo prvního patriarchu církve československé Karla Farského. Nejznámějším z Kramářových rodáků byl staročeský politik František Ladislav Rieger.⁶

Karlův otec Petr Kramář vyrůstal v rodině sedláka Josefa Kramáře, který hospodařil ve Stanově. Poté, co se naučil číst a psát, ho otec poslal studovat do německé školy v Liberci. Po smrti Josefa Kramáře byl Petr od svých čtrnácti let vychováván v rodině souseda Zemana, shodou okolností dědečka Antala Staška. A byl to právě Zeman, kdo rozhodl, že se mladý Petr stane zedníkem. To mu mělo umožnit brzké osamostatnění. A nejen to – díky svým vynikajícím odborným i podnikatelským schopnostem se později stal vyhledávaným stavitelem v celém regionu. Petr Kramář ale nežil jen prací. Na místní úrovni se účastnil politiky, smýšlením patřil k mladočeské straně a sám sebe považoval za vlastence. Ve Vysokém nad Jizerou se Petr Kramář seznámil s dcerou místního měšťana a někdejšího starosty Františka Vodsedálka Marii. V roce 1857 se s ní v místním kostele oženil a mladí manželé se usadili ve vysokém domě „Na staré poště“, hned u hlavního vysokého náměstí. O tři roky později se jim narodil syn Karel. Manželé Kramářovi měli celkem pět dětí, ale s výjimkou Karla se žádné nedožilo školního věku.⁷ V tomto faktu můžeme hledat příčinu jistého hýčkání jediného syna a následně také značné fixace Karla Kramáře na rodiče.

Až do Karlových patnáctých narozenin žila rodina spokojeně ve Vysokém, pak se přestěhovala do Semil. Pokud jsme dosud hovořili o tom, že Petr Kramář byl vyhledávaným a uznávaným stavitelem vysokého regionu, po přestěhování do Semil je na místě upozornit na prudký vzestup jeho kariéry. Právě rozvoj stavební firmy v Semilech přinesl Petru Kramářovi značný zisk. Začali ho vyhledávat nejen čeští, ale také němečtí zákazníci. V Semilech Petr Kramář vybudoval prosperující cihelnu, v Libštátě pak později tkalcovnu, která měla finančně zabezpečit syna Karla.⁸ Díky otcovým podnikatelským aktivitám nemusely Karla Kramáře trápit finanční problémy. Ani za studií, ani v době, kdy byl aktivním politikem, nepoznal – na rozdíl od svých kolegů – co to je nemít peníze. Sen Petra Kramáře o tom, že jeho podniky zabezpečí synovi vzdělání i vstup do „dospělého“ života, se beze zbytku splnil. Ale nepředbihejme.

První čtyři roky povinné školní docházky si Karel Kramář odbyl v rodném městě. Malý Karel prospíval výborně, jen s krasopisem se prý dost natrápil.⁹ Od páté třídy pak navštěvoval německou hlavní školu v Liberci, podobně jako před lety jeho otec. Malý Karel měl vynikající příležitost zdokonalit si své znalosti němčiny, což se mu výborně hodilo později,

v době, kdy byl aktivním poslancem Říšské rady. Tehdy se v něm také začalo utvrzovat jeho národní citění. Už v dobách Kramářových libereckých studií můžeme hledat zárodky jeho vztahu k Němcům. „*Německých kamarádů jsem asi neměl, jen pamatuji, že jsem jednou uličkou nemohl chodit, poněvadž mne tam nějaký rabiátní kluk chtěl jako Čecha zbít,*“ vzpomínal Kramář po letech ve svých Pamětech na to, jak se raději vyhýbal přesile německých chlapců.¹⁰ Přestože se mu v kulturně německém Liberci stýskalo po rodině i po rodném kraji, byl svým rodičům vděčný za šanci naučit se německy a získat kvalitní vzdělání.

V září 1871 mladý Kramář zasedl do lavic malostranského gymnázia v Praze. Rodina si totiž jasně uvědomovala, jaký význam dobré vzdělání má. Proto mladého Karla rodiče podporovali, i když to znamenalo, že velmi brzy odejde daleko od domova, což muselo vadit nejen jemu, ale především jeho citově založené matce. Rodiče museli za syna platit školné, přispívali i na učební pomůcky. Knihy i nejrůznější výukové pomůcky do školy přinášeli vedle učitelů i samotní žáci. Student Karel Kramář například přispěl v lihu naloženými pstruhem a lipanem.¹¹ Při výběru školy sehrál nemalou roli fakt, že malostranské gymnázium bylo známé svým vlastenectvím. Šlo o obecní, nikoliv státní školu – manželé Kramářovi tak mohli doufat, že se jejich synovi dostane alespoň v rámci možnosti nezávislého vzdělání. Při Kramářově příchodu byl ředitelem školy Václav Zelený, který spolu s Karlem Jaromírem Erbenem vydával časopis Obzor, přispíval do Časopisu Českého muzea a nějakou dobu byl také poslancem Říšské rady i Českého sněmu. Byl rovněž známým stoupencem slovanské spolupráce a vzájemnosti a autorem životopisu Josefa Jungmanna. Po učiteli dějepisu a zeměpisu Zeleném se ředitelem stal matematik Martin Pokorný, který také dbal na to, aby profesorský sbor žáky vychovával v národním duchu a k vlastenectví.

Právě pobyt na malostranském gymnáziu Kramáře, spolu s rodinným zázemím a místem, odkud pocházel, ovlivnil směrem k lásce k národu a k vlastenectví. To vše mu bylo od dětských let vštěpováno rodiči a studium na malostranském ústavu to jen prohloubilo. Na malostranském gymnáziu nestudovali pouze čeští studenti, ale také celá řada studentů z balkánských zemí (především z Bulharska) nebo z Polska. To zase mělo vliv na Kramářovo později velmi silné slovanské citění. Nakonec snad všichni čeští vlastenci v 70. letech 19. století s napětím sledovali situaci na Balkáně a přípravy jednotlivých národů k povstání. I Kramářovi jihoslovanští kamarádi z gymnázia odcházeli domů bojovat za svůj národ a Kramář si nemohl nechat ujít jejich slavnostní vyprovázení.

Ubytování Petr Kramář mladému gymnazistovi obstaral u učitele Vaňka, jehož syn Ludvík začal studovat zároveň s mladým Kramářem. Ludvíka Vaňka můžeme považovat za jednoho z mála opravdu blízkých Kramářových přátel. Jejich přátelské pouto vydrželo až do Vaňkovy smrti v roce 1925. Oba mladíci spolu prošli nejen malostranským gymnáziem, ale také studiem práv. Ludvík Vaněk se později stal náměstkem pražského primátora. Poté, co se rodina Vaňkova přestěhovala, ubytoval se Kramář na pražské Kampě. Nechtělo se mu denně přebíhat mezi Pohořelcem a Malou Stranou, údajně mu v tom bránily také zdravotní důvody.

Od primy do oktávy prospíval s vyznamenáním. Škola ho bavila a učení mu nedělalo nejmenší potíže. Zároveň studoval jazyky, hrál na housle a hlavně na piano – právě láska k pianu a k hudbě mu vydržela až do konce života. Nejednou si později ve své vile sedal k pianu, aby si zahrál svého oblíbeného Chopina. Lásku k hudbě v něm od dětství pěstoval jeho otec. V prvních letech gymnaziálních studií si mladý Kramář dokonce přivydělával zpěvem v kostele.¹² Když si uvědomíme, že to z finančního hlediska neměl zapotřebí, zbývá nám jediné vysvětlení – pro Kramáře to byla zábava a radost. Už ve škole se snažil být vůdcem studentstva, o přestávkách rád hovořil před svými spolužáky a piloval své rétorické umění. Pozdější bulharský ministerský předseda Stojan Danev,¹³ který rovněž studoval na malostranském gymnáziu, vzpomíná, že Kramář byl „*bujný hoch, který vynikal nápadně nad své okolí, bystrý, výmluvný, v přestávkách rád si zařečnil k spolužákům, redigoval studentský tajný časopis, do něhož psal vášnivé vlastenecké výzvy, vedl nás*“.¹⁴ O tom, jak ostatní snášeli Kramářova drobná rétorická cvičení, se už Danev nezmiňuje. Vedle řečnických cvičení Kramář v této době absolvoval – jako ostatně mnohý z jeho spolužáků – i první nesmělé básnické pokusy.

Už na gymnáziu se Kramář začal ohlízet po politickém životě, účastnil se vlasteneckých manifestací a dostal se také do drobného střetu s policií. Naštěstí pro něj incident skončil bez následků. Jako gymnazista se snažil sledovat český vlastenecký tisk a jeho zájem o politiku jen rostl. Jeho otec tím rozhodně nebyl nadšený; jako úspěšný podnikatel hodlal ze syna vychovat svého nástupce. Snil o tom, že jeho jediný syn Karel vystuduje techniku a bude po něm řídit rodinné podniky. Tento sen se mu ale nesplnil. „*Zaklínal mne, abych nemyslel na politiku, šel na reálku a věnoval se praktickému životu, že budu šťastnější a spokojenější. Měl chudák slzy v očích, což nebylo jeho zvykem. Já zůstal neoblomným, nepovolil jsem, můj zápal pro politiku byl silnější než velká láska k otci – a nebylo mně ještě 12 let,*“ vyznal se Karel Kramář po letech.¹⁵ A co Kramáře k po-

litické aktivitě doslova popohnalo? V červenci 1873 se zúčastnil slavnosti položení základního kamene Jungmannova pomníku. A při té příležitosti řekl i Kramářův krajan František Ladislav Rieger. „*Díval jsem se naň jako na pána Boha a přec mně byl jaksi blíží jako krajan*“, vzpomínal Kramář na impuls studovat nikoliv na technice, ale na humanitně zaměřeném gymnáziu a později na právech.¹⁶

Studující Kramář se nesmazatelně vryl do paměti nejen svým spolužákům, ale také Antalu Staškovi, který svého krajana začátkem roku 1879 náhodou potkal ve vlaku. Jak Stašek později vzpomínal, poznal tehdy, že Kramář „*vyčnívá nad svůj věk nevšedními, pouhému školskému rámci se vymykajícími vědomostmi, jakož i širším, u takových jinochů řídkým rozhledem. Rozpoznal jsem i to, že v něm cosi hárá, co ho žene do budoucnosti, pudí k činům a vzbuzuje v něm samém velké naděje. Ihned jsem si pomyslel: to je jeden z těch, kteří vyniknou v našem národě.*“¹⁷ Kramář opravdu nebyl typickým studentem, který by se spokojil se znalostmi, jež mu ve škole předali učitelé. Nad ostatní studenty skutečně vynikal širokým rozhledem, který získal mimo školní lavice.

První polovina roku 1879 byla ve znamení příprav na maturitu. Shodou okolností si Kramář nosil knihy na baštu sv. Tomáše, tedy do míst, kde později vyrostla jeho pražská vila. V červnu 1879 Kramář s vyznamenáním odmaturoval z matematiky, náboženství (tehdy byl katolík, později kvůli své budoucí ženě přestoupil k pravoslaví), latiny, řečtiny, češtiny, němčiny, dějepisu a zeměpisu, fyziky, přírodopisu a filosofické propedeutiky. Přestože byl vždy vzorným studentem a jen málokdy se účastnil studentských rošťáren, s výjimkou primy dostával z mravů pouze chvalitebné a dvakrát dokonce jen zákonné hodnocení.¹⁸ Podle vzpomínek Kramářových spolužáků byla důvodem nedostatečná loajalita k habsburské dynastii a názory na postavení českého národa v rakousko-uherské monarchii. Ne všichni totiž byli nakloněni vlasteneckému smýšlení, s nímž se Kramář nikdy netajil. Kramářův spolužák Vojtěch Kebrle vzpomínal na Karlovu maturitní kompozici z německého jazyka. Studenti se měli rozepsat o tom, jaká silná pouta drží mnohonárodnostní říši pohromadě. A to bylo něco pro Kramáře! „*Náš národovec, místo aby velebil dynastii a vychvaloval rakousko-uherskou armádu, podal vypracování takové, že sbor profesorský měl pak co činiti, aby to pro abiturienta nemělo zlých následků,*“ vzpomínal po letech Kebrle.¹⁹

Po prázdninové přestávce začal čerstvý absolvent gymnázia studovat práva. Ale ne jako mnozí z jeho malostranských kolegů v Praze. Vydal se rovnou na univerzitu do Berlína, kde si zapsal přednášky u profesora

Karel Kramář, absolvent
malostranského gymnázia
(Archiv Národního muzea)

národohospodářství Adolfa Wagnera, který byl znám svým příklonem ke katedrovému socialismu. Podle katedrových socialistů nemůžeme všechny hospodářské problémy řešit egoismem (soutěží, v níž zvítězí ten nejsilnější), protože by se tím nedosáhlo požadované harmonie a slabší by byl beze zbytku vydán na pospas silnějšímu. Aby k tomu nedošlo, je zapotřebí, aby zakročil stát. Proto katedroví socialisté požadují dalekosáhlou sociální reformu, například zlepšení sociálního postavení dělníků. Katedrový socialismus se staví proti neregulovanému liberalismu a prosazuje dílčí státní zásahy do sociální a ekonomické sféry. Tento směr, jehož vlivu byl Kramář prostřednictvím osoby Adolfa Wagnera vystaven, velmi ovliv-

nil jeho sociální citění a tedy i sociální politiku. Právě v Berlíně pod Wagnerovým vlivem se začal zajímat o národní hospodářství a finanční vědu.

Zatímco zimní semestr prvního roku svých vysokoškolských studií Kramář strávil v Berlíně, na letní semestr se vydal do Štrasburku, kde studoval u dalšího katedrového socialisty Gustava Schmollera. Ten na něj ale udělal mnohem menší dojem než Wagner. Při letním pohledu do mapy vidíme, že Štrasburk je ideálním výchozím bodem pro seznámení se západní Evropou. A Kramář toho při řadě svých poznávacích výletů beze zbytku využil. Už samotný fakt, že absolvoval první ročník právnických studií v zahraničí, je zarážející a u lidí, pocházejících z měšťanského prostředí, přinejmenším neobvyklý. Když k tomu přidáme i skutečnost, že mu finanční situace umožňovala podle libosti podnikat četné výlety do okolí, vidíme, jak v té době prosperovaly otcovy podniky. Pravdou ovšem je, že náš student se nechoval jako rozmařilý synek bohatého podnikatele a peníze zbytečně nerozhazoval. Naopak – finanční nezávislosti využil ke svému dalšímu vzdělávání. Dodejme také, že cestování po Evropě nebylo pro mladého Kramáře neznámou – s otcem už během gymnaziálních studií stačil navštívit například Vídeň nebo Paříž. A cestování si neodpíral ani během dalších let právnických studií. Nejen za studií, ale i později rodiče o svých cestách pravidelně a podrobně informoval četnými dopisy.

Na příští zimní semestr (1880) se Kramář vrátil do Prahy, kde ho zastihly boje o obnovení české univerzity. Kramář nikdy nebyl pasivním pozorovatelem dění, a tak se zapojil do činnosti spolku Všehrd, který si založili studenti práv. Dokonce byl zvolen do jeho vedení, byl předsedou zábavního výboru a knihovníkem. Mezi studenty se tehdy vedly bouřlivé debaty o politice a Kramář při těchto debatách samozřejmě nezůstával v pozadí. V této době se seznámil s právníkem, národohospodářem a politikem Josefem Kaizlem.²⁰ U pedagoga o šest let staršího, s nímž se později lidsky i politicky sblížil, Kramář složil několik zkoušek.²¹ Kramář koneckonců rád vyhledával přednášky známých učitelů – Kaizla jsme již zmínili, dále jmenujme například Albína Bráfa, Leopolda Heyrovského nebo Jiřího Pražáka.

Před posledním ročníkem právnických studií se Kramář vsadil o sto zlatých, že do května po absolutoriu udělá doktorát. Přátelé mu nevěřili, ale Kramář napnul všechny síly a skutečně urychleně absolvoval zbývající atestace. Přepínání sil, mnoho hodin denně strávených nad knihami a samozřejmě také nervozita a stres před zkouškami, to všechno vytvořilo zárodky jeho pozdějších nervových chorob. Dne 24. dubna 1884 byl ale Karel Kramář skutečně promován doktorem práv. Svou sázku vyhrál,

Karel Kramář na honu (Archiv Národního muzea)

„ovšem bez těch 100 zlatých“, jak později podotknul.²² Přes všechno vynaložené úsilí se právníčině ve smyslu práce v advokátní kanceláři nebo u soudu nikdy nevěnoval. Celý život se ale účastnil tvorby zákonů, ať již v Rakousku-Uhersku nebo pak v Československu. Svěho doktorského titulu si nesmírně vážil a byl na něj hrdý. O tom, jak na něm lpěl, svědčí i úsměvná historka z honu. Kramáře kdysi jeden z účastníků oslovil „pane poslanče“. Kramář ho hned zarazil se slovy, že tady, na honu, je přece mezi svými, takže tady je jen „doktor Kramář“.

Dosažením titulu doktora práv ale ambiciózní Kramář nepovažoval svá studia za ukončená. Po promoci odjel na další studijní cesty po Evropě. Jejich výchozím bodem byl opět Berlín a Wagnerův národohospodářský seminář. Spisovatel Hermann Bahr, který se s Kramářem v této době v Německu setkal, na něj vzpomíná jako na člověka „s úžasnými vědomostmi, silné vůle, vnitřní sebekázně, sebevědomé rozhodnosti, vysoko nad nás všechny vynikajícího“ a dodává, že Kramář byl „oslňující debatér, nepřekonatelný v pohotovosti“ a „rozený vůdce“.²³ Kramář se ve Wagnerově semináři začal věnovat otázce rakouských papírových peněz. A jak na svého učitele a hodiny s ním vzpomínal? „Wagner byl v semináři, který

Karel Kramář mezi svými přáteli (Archiv Národního muzea)

*byl v jeho bytu, neobyčejně milý a po něm jsme chodili na večeri do blízké restaurace a tam začala politika. Wagner sám byl známý nacionalista a do jisté míry antisemita a politika ho neobyčejně zajímala. V našem semináři našel, co ho neobyčejně zajímalo. Bahr byl tenkrát velkoněmecký nacional, relegovaný z vídeňské university pro nějakou příliš silnou velkoněmeckou řeč a agitaci, a vedle něho já se svým nacionalismem českým. Wagnera nejvíc bavilo, dostat nás do sebe.*²⁴

Z Berlína Kramář odjel na další studia do Francie, aby nebyl jen pod vlivem německé vědy. Na podzim 1884 se zapsal na École libre des sciences politiques. Byl vůbec prvním českým posluchačem této školy, která měla vychovávat budoucí diplomaty. Podobně jako v Berlíně, i v Paříži vyhledával přednášky známých kapacit. Dojem na něj udělal hlavně historik Albert Sorel.²⁵ Pařížský pobyt Kramář bral vedle dalších studií i jako možnost zdokonalit se ve francouzštině, která se stala jazykem, jejž znamenitě ovládal. Totéž se již nedalo říci o angličtině, kterou měl možnost pilovat v následujících měsících. Léto roku 1885 totiž strávil v Londýně.

Kramář anglicky vcelku obstojně četl, v běžné mluvě si už ale nebyl příliš jistý. Proto se dokonce ubytoval v penzionu, kde se mluvilo francouzsky – jednak se bál, že francouzštinu během prázdnin v Londýně zapomene, jednak si nebyl jistý tím, že jeho angličtina dosáhne během několika týdnů potřebné úrovně. Možná i díky jazykové nevybavenosti na něj Londýn neudělal příliš velký dojem. Většinu času strávil v knihovně Britského muzea studiem literatury. Neschopnost hovořit anglicky s takovou samozřejmostí jako jinými jazyky mu mnohem později znesnadňovala různá jednání – například na pařížské mírové konferenci. Jak byl zvyklý už za studentských let, podnikal i v Británii četné výlety – vypravil se do Dublinu, Manchesteru nebo Liverpoolu.

Po několika londýnských týdnech si Karel Kramář zajel do Vídně, aby tam nasbíral další materiály pro připravovanou knihu o papírových penězích. A na podzim 1885 už ho zase vidíme ve Wagnerově berlínském semináři. Tam pilně pracuje na své první knize „Das Papiergeld in Österreich“, kterou v příštím roce vydal v Lipsku. Kramář tehdy docela vážně pomýšlel na habilitaci z národního hospodářství a finanční vědy. Názor brzy změnil, podle svých slov tehdy, když ministr Gautsch zavedl pro univerzitní profesory uniformy. Kramář to pro sebe považoval za nepřekonatelnou překážku.²⁶ Nebyla to ale jediná překážka, která by Kramářovi mohla ve vědecké práci bránit. Tou patrně poněkud důležitější, než byla případná profesorská uniforma, byla Kramářova neschopnost soustředěně pracovat – chyběl mu smysl pro drobnou, systematickou, mravenčí práci, která naplňuje všední dny vědce dnes stejně jako v 19. století. Kramář rozhodně nebyl typem člověka, který je schopen sedět dlouhé hodiny za psacím stolem, pečlivě bádát a probírat se mnohdy úmornými dokumenty krok za krokem, aby v nich našel něco nového a přišel s originálními závěry. Díky tomu ale brzy najde jiné uplatnění ve veřejném životě, které jeho povaze bude vyhovovat mnohem více.

Zatím tento handicap nebyl natolik zřetelný, aby mu bránil v další vědecké činnosti. Kramář si ho navíc snad ani neuvědomoval. A tak po prázdninách vyrazil opět do Vídně. A začal se tam usazovat. Připomeňme, že na studiích v cizině strávil celkem tři a půl roku. Pokud jsme začátek studií v zahraničí označili jako neobvyklý, celková délka strávená za hranicemi udivuje ještě více. Je to dalším dokladem pro to, že mladý Kramář byl výtečně finančně zabezpečen a že otcovy podniky velmi dobře prosperovaly. Vidíme i nekonečnou trpělivost Petra Kramáře, který se už pomalu vzdává myšlenky, že jeho jediný syn převezme žezlo v rodinných podnicích a bude se aktivně podílet na jejich vedení.

Karel Kramář má úplně jiné plány. Po příjezdu do Vídně se znovu pohroužil do archivů, znovu pročítal staré dokumenty. Jeho cílem je projít materiály, které se týkají rakouských finančních dějin po roce 1749, kdy Marie Terezie zřídila Direktorium pro veřejné a finanční záležitosti, které odstranilo českou a rakouskou dvorskou kancelář, a kdy byla v habsburských dědičných zemích zavedena jednotná zlatková měna. Kramářovo studium tehdy bylo vskutku důkladné – studoval raději archivní doklady už od dob Josefa I., aby pochopil veškeré souvislosti. A tak se stalo, že po čtyřech a půl letech usilovné práce konečně došel ke kýženému roku 1749. „*Seděl jsem denně v archivech od 9–2½ odpůldne, když zavírali,*“ vzpomíná Kramář, „*nepřál jsem si ani větších prázdnin a prohlédl každý akt dvorní komory i dvorské české kanceláře za dobu 1704–1749.*“²⁷ Svým bádáním se utvrdil v tom, že právě české země finančně vydrží Rakousko a Habsburky. Byl to pro něj další důvod k hrdosti na český národ.

Samotářský Kramář si ve Vídni našel spřízněné duše hlavně mezi ekonomy. Mezi nimi měl dokonce svůj první větší německy pronesený veřejný projev. A ani po letech nezapomněl, jak se jím doslova prokoktal, jak nesmírně těžko nacházel německá slovíčka a jak vlastně obsah řeči musel zaniknout kvůli nekvalitnímu přednesu.²⁸ Chvilé volna si krátil hudbou. Právě tehdy si oblíbil Wagnera a po večerech si jeho hudbu doma přehrával. Ani dlouhým pobytem ve Vídni se Kramář neodcizil českému prostředí. Zájem o politiku, který u něj propukl už v dobách studií, zesílil. Denně četl české noviny, stýkal se s českými ministerskými úředníky.

Tehdy snad ani nepomyslel na to, že se Vídeň stane jeho druhým domovem, že se v ní na dlouhá léta usadí. Vídeňské prostředí však mladému Kramářovi určitě vyhovovalo. Rád chodil do vídeňských kaváren, zejména do proslulého Cafe Central, které je dodnes oblíbeným místem nejen českých zákazníků. Do Vídně přišel už jako dospělý, vzdělaný mladý muž, který má jasno ve svých hodnotách, z nichž mnohé ho budou provázet po zbytek života: láska k národu, láska ke Slovanstvu, nutnost prosadit české státní právo. V inspirativním vídeňském prostředí Kramář své hodnoty a ideály dále rozvíjí. Ve Vídni se také připravuje jeho vstup do politiky. Setkává se s četnými českými politiky i novináři – Kaizlem, Eimem, Vašatým a dalšími. Mladému právníkovi se otevírá nový svět. „*Byl jsem tedy, jak bych řekl, důkladně připraven pro politický život, který také velmi brzy pro mne nastal, dříve než mi bylo příjemné,*“ řekl Kramář krátce před smrtí.²⁹

Příchod k realistům

Po rukopisné aféře z roku 1886 vznikl v českém prostředí nový politický směr – realismus. S ním je spojováno především jméno Tomáše Garrigua Masaryka. Ten už od roku 1883 vydával kritickou revue *Athenaeum*, ve které dával prostor kritikům pravosti Rukopisů královédvorského a zelenohorského.¹ Co bylo obsahem onoho realismu? Podle Masaryka realisté neměli odhlížet od reálné skutečnosti a měli k ní přistupovat bez jakýchkoliv předsudků. Realisté nebyli politickou stranou, šlo spíš o myšlenkový a politický proud, který měl zůstat mezi mladočechy a staročechy. Tím, že se nepřipojí k žádné z existujících stran, chtěli dát realisté najevo, že jejich politika bude něčím nová a přínosná a že zlepší kvalitu českého veřejného života. Mezi realisty lze rozlišit dva proudy: kulturní, představovaný například historikem Jaroslavem Golem, a politický, který se později (k jistě nelibosti zástupců kulturního proudu) prosadil. U realistů v této době vedle Masaryka najdeme historika Antonína Rezka, chirurga Eduarda Alberta nebo národohospodáře Josefa Kaizla.² A právě posledně jmenovaný přivádí do realistické společnosti mladého Kramáře.³

Ve svých Pamětech si Kramář klade otázku, proč se spojil právě s realisty, když mu už od mládí byly blízké myšlenky mladočeské strany. Koneckonců i Petr Kramář byl příznivcem Národní strany svobodomyšlné. Je to tím podivnější, povzdechne si Kramář, že v palčivé otázce Rukopisů nepatřil k rozhodným odpůrcům, ale ani obhájcům pravosti. „*Pro mne Rukopisy vykonaly svůj velký, opravdu blahodárný úkol. Byly národu, kterým všichni opovrhovali jako méněcenným, opravdovou mravní oporou, posílením jeho sebevědomí v době, kdy toho nejvíc potřeboval,*“ připustil Kramář.⁴ Na druhou stranu se domníval, že je potřeba, aby česká věda byla kritická, a to i k tématům, která byla dosud pro české vlastence ne-

dotknutelná. K tomuto závěru Kramář došel díky dlouhodobému pobytu v zahraničí, kdy získal odstup od českých problémů. Kramář tedy na jedné straně uznával nutnost jít za pravdou a nebát se reakce jiných, na druhé straně ale nechtěl odsuzovat ty, kteří hájili pravost Rukopisů. Doufal v silnou kulturní, vědeckou i politickou potenci českého národa. A věřil také, že sebekritika národu neuškodí, ale naopak ho posílí. Přesto se ale neztotožnil například s článkem Naše dvě otázky od Huberta Gordona Schauera v prvním čísle realistické revue Čas. Schauer si v něm kladl otázky, zda má český národ jasný cíl a je-li tohoto cíle schopen dosáhnout. A pokud toho schopen není, nebylo by lépe přimknout se k životu vyspělého národa německého?⁵ Není divu, že tento článek ve své době vzbudil, nejen u Kramáře, ale i u české veřejnosti, rozhořčení. Kramáře Schauera text dokonce „naplnil odporem“. Národní a slovanské smýšlení Karla Kramáře bylo v absolutním protikladu se Schauerovými kontroverzními otázkami.

Kramáře k realistům, jak už bylo řečeno, přivedl Josef Kaizl, jeho někdejší univerzitní učitel. Mohlo by se zdát, že k němu, jakožto ke staršímu a zkušenějšímu kolegovi, bude mladý Kramář bezmezně vzhlížet. Ale to bychom se mýlili. Už tehdy Kramář viděl rozdíly v jejich smýšlení a postojích – Kaizlovi například vytýkal, že se nikdy nenechal zvolit do delegací. Podle Kramáře proto, aby se nemusel postavit proti Trojspolku. Také slovanská politika se brzy stane jablkem sváru mezi nimi – Kaizl totiž Kramářovy ideály hodnotí jako romantismus.⁶ Kramářovi zase vadilo, že Kaizl ještě v roce 1889 přijal kandidaturu do Českého sněmu za staročechy. „*Realismus zhynul na poslaneckou horečku jednoho z předních svých zástupců,*“ napsal Kramář rozčileně Masarykovi.⁷ Kramář Kaizlovi tehdy vyčítal, že svou kandidaturou realismus kompromituje – pokud prohraje, všichni si řeknou, že prohrál i realismus a že realismus je „*hlouposť, které netřeba bráti vážně*“. Pokud Kaizl mandát získá, prohraje realismus také, protože se stane staročechem a k realistům už se nevrátí. Tím podle Kramáře celý realistický směr rovněž zkompromituje.⁸ Naproti tomu Masaryk budoucnost realismu tak černě neviděl.⁹ Před sněmovními volbami roku 1889 Kramář realismus chápal jako faktor, který má přispět ke zkonsolidování poměrů v českých zemích. Proto bral jako povinnost pracovat pro stranu, která zvítězí. Pokud vyhraji staročesi, je podle Kramáře potřeba je přesvědčit, aby uznali mladočechy a aby proti mladočechům přestali bojovat. Vyhraji-li mladočesi, mají se realisté přidat k nim a mají pomoci stranu upevnit před nadcházejícími volbami do Říšské rady. Pro realisty je tedy podle Kramáře velmi výhodné, že mohou

čekat, jak volby dopadnou a teprve potom se rozhodnout. „*Volnost, kterou dnes máme, byste dojistá pochoval,*“ napsal v této souvislosti Kaizlovi s tím, že by se svou kandidaturou stejně staročekům nezavděčil.¹⁰ Podle Kramáře by Kaizl sice vzdáním se kandidatury přinesl jistou oběť, ale byla by to oběť prospěšná. Kaizl se nakonec rozhodl kandidovat, nicméně byl poražen mladočeským politikem. Sněmovní volby roku 1889 ostatně znamenaly značné posílení mladočeské strany.

Právě prostřednictvím Josefa Kaizla se Kramář seznámil s Tomášem Garriguem Masarykem. Při jednom ze svých setkání ve Vídni Kramář s Kaizlem dohodli pražskou schůzku s Masarykem. K ní došlo někdy v průběhu roku 1887, přesné datum neznáme.¹¹ V příštím roce se všichni tři stávají jádrem realistické skupiny. Kaizl už měl jisté zkušenosti s politikou, Masaryk byl známým vědcem. Čím mohl být realistou prospěšný mladičský Kramář? Například tím, že velmi dobře znal vídeňské prostředí, sledoval politiku a skvěle se v politickém dění, nejen domácím, ale i zahraničním, orientoval, byl cílevědomý a svou mladou dravostí přinesl do realistické skupinky svěží vítr. Masaryk se ke Kramářovi, o deset mladšímu, stavěl otcovsky, jeho dopisy méně zkušenému kolegovi měly jistý paternalistický ráz. Kramář to ze začátku přijímal a k Masarykovi skutečně vzhlížel jako k Pastýři, jak se mu ostatně mezi realisty tehdy říkalo. Kramář, sám označovaný jako Dítě, ovšem brzy dozrává natolik, že mu otcovské apely Masaryka (nebo také o šest let staršího Kaizla) přestávají vyhovovat. Své postavení toho nejmladšího mezi realisty si zřetelně uvědomoval a zpočátku je bez řeči snášel. „*Realisté byli Kaizl a Masaryk, a já jen jakýsi málo významný, nanejvýš za vzdělaného uznávaný přílepek,*“ zhodnotil s odstupem času trpce své tehdejší místo.¹² Jakkoli ze začátku můžeme vztah Masaryka a Kramáře hodnotit jako vztah učitele a žáka, později se svéhlavý Kramář svému učiteli vymyká. Názorové rozdíly se stanou čím dál hlubšími a Kramář už dál nehodlá hrát roli onoho poslušného Dítěte, jak by si Masaryk byl přál. Cesty obou politiků se rozejdou ... Ale to bychom předbíhali. V době, kterou nyní sledujeme, jsou oba mužové, i přes dílčí názorové rozpory, přáteli.

Již zde byla řeč o revue Čas, která vycházela od roku 1886 pod redakcí Jana Herbeny. Počátkem roku 1889 převzala vydávání Času naše trojice realistů. Nově začal vycházet jako týdeník. Od 1. listopadu 1890 se Času ujal sám Kramář, a to jako nakladatel a vydavatel.¹³ Ještě než realisté vstoupili do této revue, řešili nezbytné programové otázky. Například Eduard Albert navrhoval, aby se Čas nijak zvlášť nezabýval rukopisnými spory – to se má ponechat Athenaeu. Kramářovo první „dítě“ s názvem

Čas vyšlo 3. ledna 1889; k jeho zklamání s třidenním zpožděním, které způsobila stávka sazečů.¹⁴ Kramář měl trochu problém s názvem časopisu. Od původního Času se chtěl svým způsobem distancovat změnou názvu. Z toho, co Čas dosud otiskl, mu nejvíc vadil už zmíněný článek Huberta Gordona Schauera. Návrh na změnu názvu ale mezi realisty neprošel, především Masaryk rozhodně trval na Čase. Kramář se, byť si to s odstupem let vyčítal, podvolil.¹⁵ Právě v prvním čísle vydaném v roce 1889 Kramář pod šifrou L. E. otiskl úvodník Co chceme, který prakticky shrnoval program realistů. Podle Kramáře měl být Čas čtením pro náročnější publikum. Po letech vzpomínal, jak mu Kaizl kladl na srdce, aby psal články co nejsrozumitelněji. Kramář si ale tehdy povzdechl, že „je těžko psát jako pro děti“.¹⁶ Z Kramářovy poznámky můžeme dovodit jeho jisté elitářství, protože se nehodlal zabývat obyčejnou žurnalistikou, která by oslovila většinového čtenáře. Domníval se, že má na víc a hodlal to také ve svých textech dávat najevo. Tohoto, řekněme, autorského nešvaru se už nikdy nezbavil, jeho články, knihy i projevy se skládají z košatých souvětí, v nichž se čtenář, který není zvyklý na Kramářův styl psaní, může ztrácet. Na druhou stranu si Kramář provždy udržel čtivost, argumenty se v jeho textech logicky doplňovaly a myšlenky gradovaly.

Realisté si uvědomovali, že příliš nezmůžou, pokud se nezapojí do aktivní politiky. Neřešili tedy otázku, zda do politiky jít, v tom měli jasno. Otazník visel nad tím, s kým a jakým způsobem spojit svou politickou budoucnost. V průběhu roku 1889 jednali o možné spolupráci se staročechy. Blížily se zemské volby a staročechy sužovala obava, jak dopadnou. Počítali s tím, že noví lidé by stranu mohli oživit, přinést nové myšlenky a přilákat nové voliče. Rozhovory mezi zástupci staročeků a realistů byly ale počátkem roku 1889 vedeny, mírně řečeno, váhavě, protože realisté v žádném případě nehodlali splynout se stávající Národní stranou, nehodlali svůj potenciál jen tak dát do služeb staré strany. Jejich cíl byl jiný – chtěli ovládnout vedení strany, chtěli dosadit své schopné lidi a nové tváře. Napříště to měli být oni, kdo by určoval ráz staročeské strany.¹⁷ Ta se měla plně proměnit k jejich obrazu a její politika měla odrážet názory vůdců realistické skupiny. Sám Kramář, podle svých pozdějších vzpomínek, doporučoval nepřipojit se do sněmovních voleb k žádné straně. Koneckonců dosavadní jednání se staročechy zhodnotil tak, že neobsahovalo „*nic věcného, politického, bylo jen vyrovnáváním osobních nechutí, žárlivosti a neuraživosti, jichž jsem byl naprosto vzdálen*“.¹⁸ Kramář měl pravdu v tom, že byl vzdálen osobním antipatiím. Ve Vídni totiž nepřicházel s českými politiky do styku tak často, jako kdyby

pobýval v Praze. Mladičský Kramář nebyl zkušenými politiky chápán jako konkurence, byl příliš mladý, nezkušený a praktickou politikou nezasažený. V této době tak mezi ním a některým z jeho politických kolegů snad ani nemohla vzniknout nějaká antipatie nebo dokonce nevraživost. Nevěcný styl politiky Kramářovi velmi vadil po celou jeho kariéru. A nikdy také nepřestal kritizovat politické hašteření, které ničemu neprospívalo. Na druhou stranu podle korespondence, kterou v roce 1889 vedl, nebyl jeho odpor ke staročechům a k jednání s nimi příliš zřetelný. Pozdější Kramářova slova tedy musíme vnímat s odstupem, protože výrok o tom, že jednání se staročechy bylo proti jeho vůli, zazněl po mnoha letech, kdy už měl za sebou úspěšnou „mladočeskou kariéru“. Kramářovi také vadilo, že obě české strany stojí proti sobě, místo aby bojovaly za společnou českou věc. V květnu 1889 o tom napsal Kaizlovi: *„Hlavním je, aby poměr obou stal se novým, realistickým, aby nebojovaly nadále proti sobě – nýbrž za společným cílem, aby se doplňovaly, a ne aby se vylučovaly.“*¹⁹

Sněmovní volby roku 1889 vyhráli staročeši, ale bylo to vítězství nesmírně těsné. Zatímco mladočeši se prezentovali jako ochránci českých národních zájmů a zřetelně poukazovali na nutný boj za samostatné postavení českých zemí v rámci Rakouska-Uherska, staročeši do kampaně nepřinesli žádný nový náboj. Po volbách přišlo další kolo námluv realistů se staročechy. Hlavní roli nyní hráli Gustav Eim a Eduard Albert.²⁰ Druhé kolo rozhovorů realistů se staročechy Kramář vnímal jako příznivé. Staročeši hodně ztratili ze své síly, *„jestli teď neprosadíme své názory, tož sotva se nám to zas tak brzo podaří,“* soudil Kramář v prosinci 1889.²¹ Tehdy se také Masaryk s Kramářem setkali s Františkem Ladislavem Riegre a jeho dcerou Marií Červinkovou.²² Riegra a spolu s ním i Františka Palackého Kramář uznával jako autority, které česká politika potřebovala v době své pasivity. Staročeši ale udělali velkou chybu, že se spoléhali pouze na onu autoritu a nepracovali na praktické politice – podle Kramáře tak mezi sebou neměli odborníky, kteří by byli schopni zformulovat pozitivní program.²³ A jak by podle Kramáře měl vypadat ideální pozitivní program? Měl by zahrnovat rovnoprávnost národů monarchie, širokou autonomii nebo pozitivní sociální činnost státu.²⁴

Ale zpět k politickým jednáním, která sledujeme. Začátkem roku 1890 Kramář představil realistický program ministru Gautschovi. Koneckonců vládní kruhy se o novou formaci české politiky z pochopitelných důvodů zajímaly.²⁵ Jednání realistů se staročechy pokračovala i na jaře roku 1890, ale kýžený výsledek, tj. ovládnutí staročeské strany realistickou skupinou, se stále nedostavoval. Mezi staročechy byl nadále dostatek sil-

ných osobností, které se nehodlaly vzdát svého vlivu ve straně a v politice. Realisté nebyli schopni je z politických pozic vytlačit. I proto se začínají poohlížet po jiném partnerovi. Kramář na staročechy nehleděl zrovna růžovými brýlemi. Podle něj byli stranou, „*jež snese vše, třeba naprostou přeměnu programovou přes noc, visíc na osobách, ne na věci – a nikterak nesnese opozici ve vlastním táboře*“.²⁶ Staročeskou stranu dokonce přirvnal k církvi, protože ani ta ve svém lůně nesnese opozici.

Realistická skupina měla značný intelektuální potenciál – hlásili se k ní univerzitní profesori, lékaři, publicisté. Není divu, že by její zástupce ve svých řadách rádi viděli nejen staročeši, ale také mladočeši. Pokud by realisté vytvořili samostatnou politickou stranu, která by stála mezi staročechy a mladočechy, byli by před nadcházejícími volbami do Říšské rady nevítanou konkurencí. Pro obě stávající strany by tedy bylo nejlepší realisty ovládnout. To ale nebylo snadné, uvědomíme-li si, že to byli právě realisté, kdo chtěli ovládnout vedení některé ze stávajících politických stran. V roce 1890 už totiž realisté nejednají pouze se staročechy. Nabízí se také jiná varianta jejich politického uplatnění. Založit vlastní politickou stranu si netroufají – patrně si uvědomují, že by to byl běh na dlouhou trať. A času není nazbyt. Proto prozatím lavírují mezi oběma póly české politiky.

Vliv mladočechů ve společnosti nebývale vzrostl po dojednání tzv. punktací. Šlo o česko-německá jednání mezi staročechy, konzervativní šlechtou a německými liberály v lednu 1890. Mladočeši u jednacího stolu chyběli, nebyli vůbec pozváni. Cílem těchto porad byl národnostní smír. Podstatou tzv. punktací byla úprava veřejné správy podle národnostních kritérií.²⁷ Tímto dělením se vytvářelo podhoubí pro rozdělení země na německé a české oblasti. Punktace byly výhodnější pro Němce, proto je odmítla nejen mladočeská strana, ale také česká veřejnost. Staročechům se nepodařilo dosáhnout jednoho z cílů, s nímž do jednání o punktacích šli, tj. posílit své vlastní postavení v českém národě. Opak se stal pravdou, staročeši nenávratně ztratili politické body ve prospěch mladočechů.²⁸ Jak Kramář vzpomíná ve svých Pamětech, zprvu – dokud se mluvilo o tom, že ujednání bude základem pro česko-německé vyrovnání – nebyl jednoznačně proti punktacím. V dopise Kaizlovi se vyslovil pro smír s Němci, nicméně dodal: „*Ale jsem hotov k docela panslavistické, protirákové opozici, připustí-li rozhodující kruhy, aby Němci vyrovnání využili proti nám.*“²⁹ Názor Kramář pozměnil v okamžiku, kdy zjistil, že prioritou německé strany nebyl smír s Čechy. V článku Mír s Němci se Kramář vyslovil pro to, že punktace mohou být základem budoucího vyrovnání

Čechů s Němci, mohou se stát základem budoucí spolupráce obou národů. K tomu je ovšem potřeba dosáhnout českého státního práva nikoliv proti Němcům, ale na základě národnostního smíru, na základě vzájemné shody. Vlastní text úmluv Kramář nepokládal za tak špatný, horší podle něj bylo pozdější provádění jednotlivých bodů, především v oblasti práva.³⁰ Po dojednání punktací Kramář vyčítal staročechům jejich nepružnost v otázce státního práva. Přesto ale ještě v únoru roku 1890 zformuloval jakýsi, jak sám říkal, koncept vstupu realistické skupiny do staročeské strany. Podle Kramáře je zapotřebí pilné práce, aby se na základě vídeňských ujednání, tj. punktací, vybudoval skutečný česko-německý smír. A této práci se mají účastnit všechny politické směry. *„Připojili jsme se tudíž ku straně národní se zachováním vlastní své politické osobnosti,“* píše se v Kramářově konceptu. *„Ve všem aktivním vystupování strany poctivě budeme zachovávat disciplínu straně nutnou, ale v posuzování veškeré české politiky a celého národního života zachovali jsme si volnost, s poctivou upřímností mluvíti o všech našich potřebách politických i národních, jaké jsme uvykli a jaká byla podstatou našich snah. Ovšem nikdy nezapomeneme, že jsme povinni mužnou podporou straně, s kterou jsme se spojili.“*³¹ Není divu, že s odstupem let Kramář upřímně přiznal, že je rád, že tento jeho koncept nikdy nebyl zveřejněn. A to nejen proto, že ke splynutí realistické skupiny se staročeskou stranou nakonec nedošlo, ale především proto, že to podle něj byl koncept naprosto nepodařený.

Když ale nakonec došlo k přerušení jednání se staročechy, nebyl Kramář úplně spokojen. Podle něj to totiž ukazovalo na nejasnost realistické politiky. *„Nevíme co a kam chceme“*, napsal z Petrohradu, kde zrovna pobýval při své první velké cestě po Rusku, Josefu Kaizlovi.³² Kramářovi se nelíbilo, že zatímco před Vánoci realisté vážně jednali se staročechy o budoucí politické spolupráci, na jaře bylo všechno jinak. Pokud by podle Kramáře pokračovaly rozhovory se staročechy, mohli by realisté v blízké budoucnosti hrát roli jakéhosi mostu mezi mladočeskou stranou, která nepochybně v nadcházejících volbách zvítězí, a staročechy. Kramář kritizoval, že realisté zůstávají v koutě a nezapojují se do politiky aktivněji. *„Dnes je už nejvyšší čas zasáhnouti do těch českých zbědovaných poměrů na té nebo oné straně – a my tak můžeme, sami si nežadávajíce, poněvadž už každý – a snad i my – ví, co chceme, čím jsme a čím v každé straně zůstaneme“*, pokračoval v dopise Kaizlovi.³³ A v listu Masarykovi o několik dní později dodal: *„Stojíme nad stranami – a zůstáváme viset ve vzduchu.“*³⁴ Kramářovi kolegové v realistické skupině ale už měli jasno a pomalu začali směřovat k mladočechům.

První cesta do Ruska

Na jaře 1890 Karel Kramář na čas opustil peripetie české politiky a vypravil se na svou první velkou cestu po Rusku. Když odjížděl z Vídně, netušil, jak důležité pro jeho další osudy, a to jak politické, tak ryze osobní, putování po Rusku bude. Nejenže si Rusko a Rusy nekriticky zamiloval, ale našel tam i svou životní lásku. A co Kramáře vlastně do Ruska přivedlo? Během studií poznal řadu zemí západní Evropy, ale východ při svých cestách zatím poněkud zanedbával. Proto se rozhodl tento deficit napravit a poznat ruský styl života, ruskou kulturu, politiku i hospodářské poměry. Podle svých slov byl udiven tím, že západní Slované znají velmi dobře západní Evropu, ale ve znalostech Ruska pokulhávají. Příčinu Kramář viděl v tom, že Češi vyrostli v západní kultuře. Nyní, v poslední dekádě 19. století, podle něj nadešel čas, aby poznali ostatní slovanské národy, především Rusy, jejich politické zřízení i kulturu.

Na cestu se Kramář pilně připravoval. Ostatně Tomáše Garrigua Masaryka několikrát upomínal, aby mu před odjezdem připravil podklady, rady a doporučující dopisy.¹ V té době byli Masaryk s Kramářem blízkými přáteli a Masaryk ruské prostředí dobře znal, sám Rusko navštívil v letech 1887 a 1888. Ze svých cest po ruské krajině ho pak Kramář pravidelně informoval. Začátkem března 1890 u Kramáře propukla pravá cestovní horečka. „*Přípravy k cestě by mne umožily – jsem rád, že už odjedu*“, napsal svému příteli a rádci Masarykovi.² Začátkem března se konečně vydal na toužebně očekávanou cestu. Jak později napsal pro Čas, viděl „*mnoho, zjezdív Rusko od Varšavy po Volhu, od Petrohradu po Ararat*“.³

Kramář poznal Rusko pod vládou cara Alexandra III., který udusil i pouhé náznaky reformy, které povolil jeho otec Alexandr II. Jak soudí historik Václav Veber, Alexandrův „*obzor nepřevyšoval úroveň velitele setniny, brutalitu považoval za energii a byl rozhodnutý svou autoritu hájit*

a udržet za všech podmínek“.⁴ Z duše nenáviděl liberalismus. Ukončil zahraničně-politickou orientaci na Německo a přiklonil se ke spolupráci ruskofrancouzské. Podle carových rádců reformy jeho otce příliš uvolnily Rusko a ruskou společnost, což bylo za vlády nového cara třeba napravit.

Z Vidně se Karel Kramář vydal do Varšavy, kde se mimo jiné setkal s historikem Adolfem Pawińskim, filologem a etnografem Janem Karłowiczem, slavistou Konstantinem Jakovlevičem Grottem, filologem a historikem Julianem Andrejevičem Kulakovským nebo s právníkem Mikolajem Kańským.⁵ Brzy zamířil do Petrohradu, kde ho přivítalo nevlidné a blátivé počasí. I přesto si ale liboval, že se dostal pryč ze zaprášených vídeňských archivů, mezi lidi.⁶ A jak vyplývá z dopisů, které adresoval svým blízkým do Čech, jeho společenský život byl v době ruského pobytu velmi intenzivní: „*Ani jeden večer nejsem volným – myslel jsem, kdo ví, jak budu opuštěn a samotěn.*“⁷ V Petrohradu Kramář příliš dlouho nepobyl, protože už v polovině dubna můžeme sledovat jeho kroky v Moskvě. Ta se mu zdá „*o mnoho originálnější než Petrohrad, má víc ruský orientální charakter,*“ svěřoval se Kramář se svými bezprostředními dojmy a upřímně dodal, že „*to má také své stinné stránky, např. co se čistoty města týče.*“⁸ Petrohradská společnost na Kramáře také zapůsobila mnohem příjemněji a veseleji než Moskva, kde je „*to nějak o mnoho vážnější, nehybnější.*“⁹ Moskvu Kramář hodnotil jako „*pitoreskní*“ město, „*hrbolaté, špatně dlážděné, nečisté, místy maloměstské.*“¹⁰ I v Moskvě se Kramář setkal s řadou známých osobností své doby – například s filozofy Jevgenijem Nikolajevičem Trubeckým a Nikolajem Jakovlevičem Grottem, bratrem už zmíněného Konstantina Jakovleviče Grota.

Právě s profesorem Grottem se Kramář vypravil do Jasné Poljany za Lvem Nikolajevičem Tolstým. „*Mám chvíle ty za jedny z nejzajímavějších ve svém životě,*“ svěřil se rodičům.¹¹ Kramáře uchvátila „*vysoká, statná ještě postava Tolstého, v jeho temné selské bluze, v selských kalhotách a v těžkých střevících, prozrazujících zřejmě vlastní práci.*“¹² Pořád měl před očima „*tu zvláštní hlavu, tak hezkou a ošklivou zároveň, široké čelo myslitele, mohutné obočí, modré oko, dlouhý, šedý, místy ještě tmavý zcuhaný vous, široká ústa a veliké uši, jarním sluncem zbarvenou, vrásčitou tvář.*“¹³ Kramář byl setkáním s Tolstým unesen. Naproti tomu se můžeme domnívat, že setkání s mladičkým Kramářem na ruském spisovateli žádnou zvláštní stopu nezanechalo. Když do Jasné Poljany přijeli, Tolstoj se prý zrovna vracel z pole, kde orál. Podle Kramáře je vřele přijal a nechal pozdravovat Kramářova přítele Masaryka.¹⁴ Vlídlné přijetí Kramářovi zaručil jednak doprovod profesora Grota, vliv mělo také Masarykovo depo-

ručení. Podle Kramáře se mezi intelektuály stalo jakýmsi sportem jezdit k Tolstému, a proto se obával, aby i on sám „nebyl počítán mezi ty sportové poutníky“. ¹⁵ „Málokterý ‚lepší‘ Angličan aneb Američan vrací se z Ruska, aby neposvětil Lva Nikolajeviče dříve v Moskvě a nyní na Jasně Polaně,“ soudil Kramář a dokonce s jistou nadsázkou přirovnal cesty k Tolstému k atrakci typu výpravy na ledovce. ¹⁶ „Grandiosní scenerie ledovců je vedlejší, hlavní je zapsat v zápisník nový ledovec a v zimě udivené společnosti předčítati, kolik ledovců viděli“, povzdechl si. ¹⁷

Kramáře překvapilo, že první Tolstého otázka se netýkala politických poměrů v českých zemích a bojů staročechů s mladočechy. Co tedy Tolstého při rozhovoru s Kramářem zajímalo? Chelčický, Hus a čeští bratři. Rozhovor obou mužů se podle Kramářových vzpomínek brzy stočil na sociální otázky a Tolstoj se netajil tím, že s Kramářem nesouhlasí. „Rozhovor přešel brzo na sociální otázku. Mé názory o nutnosti, aby stát zasáhl nejen ve výrobě, nýbrž i v distribuci, ovšem se hraběti Tolstému nelíbily,“ poznamenal si Kramář. ¹⁸ Neshodli se ani v názoru na stát. Kramářovi mohlo sotva konvenovat Tolstého tvrzení, že člověk nemá nic ze státu, který ho jen vysává a zná ho jen, když vybírá daně. Kramář si naštěstí uvědomoval, že nepřišel do Jasně Poljany, aby o více než třicet let staršího Tolstého přesvědčoval o své pravdě, a omezil se pouze na nejnnutnější obhajobu svých názorů. „Jeho veškerý zjev, jeho přesné logické argumenty Vás podmaňují, i když víte a cítíte, že se vším, co mluví, nelze Vám souhlasiť, poněvadž nedovedete se postavit na jeho stanovisko, z něhož vychází. I kdybyste chtěli mu dokázat pochybnost jeho názorů ze svého stanoviska, bude Vám to těžkým, nejen z úcty k starci a k velikému spisovateli, nýbrž hlavně proto, že všechny jeho snad mylné názory ozářeny jsou nezištnou, nekonečnou láskou k lidu, k nižším, k trpícím,“ napsal Kramář. ¹⁹

Přestože Kramář s většinou názorů Tolstého nesouhlasil, vážil si jej a oceňoval to, že si za svými názory stojí. Soudě podle korespondence Kramáře zaujal například Tolstého pohled na manželství. Tolstý totiž viděl ideál v bezženství, což dokládal citáty z bible. Uvědomoval si ale, že jako každý ideál je i tento nedosažitelný, což ovšem nic nemění na jeho oprávněnosti. Je to ideál, který má člověku pomáhat mravně žít. Z Tolstého Kreutzerovy sonáty, k níž ruský autor zrovna dopsal epilog, Kramáře zaujala myšlenka, že dítě je odčiněním našich hříchů. Podle Tolstého je falešná námitka, že člověk chce mít děti proto, aby je vychoval ve svém duchu ku prospěchu lidstva, když jsou mezi námi tisíce hladovějících a bez jakéhokoliv vychování. Toto téma Kramáře zaujalo natolik, že měl potřebu o něm bezprostředně referovat v dopise Masarykovi. ²⁰ V rozhovoru